

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ПЕЛАГЕЇ ЛИТВИНОВОЇ-БАРТОШ У РОМАНІ С. ТАЛАН «ЇЇ ВИШИВАНЕ ЖИТТЯ»

ARTISTIC MODELING OF THE IMAGE OF PELAGEA LYTUVNOVA-BARTOSH IN S. TALAN'S NOVEL "HER EMBROIDERED LIFE"

Стасик М.В.,

orcid.org/0000-0002-7208-0332

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства

Запорізького національного університету

У статті здійснено аналіз роману Світлани Талан «Її вишиване життя», присвяченого постаті відомої громадської діячки, етнографіні, фольклористки Пелагеї Литвинової-Бартош. Дослідження акцентує увагу на художніх засобах моделювання образу героїні, зокрема на символіці назви, художньому домислі та вимислі, психологічній портретизації, а також використанні щоденникових записів і листів як складників художньої структури.

Підкреслено, що назва твору має багаторівневу символіку: «вишиване життя» Пелагеї ототожнюється не лише з її мистецькою працею, а й із долею, переплетеною випробуваннями, болем і красою. Художній домисел та авторський вимисел поєднуються з фактажем, створюючи гармонійне поєднання документальності та творчої фантазії. Такий прийом дозволяє не тільки відтворити біографічні події, а й надати їм універсального звучання, перетворюючи окрему людську історію на узагальнений образ долі української жінки.

Важливу роль у творі відіграє портретна характеристика, що розкриває як зовнішній, так і внутрішній світ героїні. Портрет Пелагеї передає її незламність, працьовитість, щирість, а водночас – життєві труднощі, які сформували її характер. Авторка також широко застосовує епістолярні фрагменти (листування, щоденники), що надають текстові інтимності та психологічної глибини. Вони допомагають показати емоційні стани, внутрішні конфлікти й духовні пошуки героїні.

У роботі наголошується, що роман Світлани Талан, попри відсутність значної кількості критичних розвідок, становить цінний матеріал для літературознавчого аналізу. Він засвідчує здатність сучасної української прози відтворювати складні людські долі через художнє поєднання реалістичної правдивості та елементів авторської уяви.

Зроблено висновок, що образ Пелагеї Ткаченко у творі моделюється як синтез документальної достовірності й художнього вимислу, що дозволяє авторці не лише реконструювати життя майстрині, а й утвердити її постать у культурній пам'яті. Роман «Її вишиване життя» постає як важливий літературний твір, здатний сприяти осмисленню ролі митця й жіночої долі в українській історії та культурі.

Ключові слова: роман, вимисел, домисел, художній портрет, символ, образ.

The article examines Svitlana Talan's novel «Her Embroidered Life», dedicated to the renowned public figure, ethnographer, and folklorist Pelageia Lytvynova-Bartosh. The study focuses on the artistic means of modelling the heroine's image, in particular on the symbolism of the title, artistic imagination and fiction, psychological portrayal, as well as the use of diary entries and letters as components of the artistic structure.

It is emphasized that the title bears multilayered symbolism: Pelageia's «embroidered life» is associated not only with her artistic craft but also with a destiny interlaced with trials, pain, and beauty. Artistic fiction and authorial conjecture are combined with facts, creating a harmonious blend of documentary evidence and creative fantasy. This approach not only recreates biographical events but also lends them universal resonance, transforming an individual life story into a generalized image of the fate of a Ukrainian woman.

Portrait characterization plays an important role in the work, revealing both the external and internal worlds of the heroine. Pelageia's portrait conveys her resilience, diligence, and sincerity, while also reflecting the life hardships that shaped her character. The novelist extensively employs epistolary fragments (correspondence, diaries), which imbue the text with intimacy and psychological depth, helping to portray the heroine's emotional states, inner conflicts, and spiritual quest.

The article underscores that, despite the still-limited number of critical studies, Svitlana Talan's novel offers valuable material for literary analysis, demonstrating contemporary Ukrainian prose's capacity to render complex human destinies through a combination of realistic verisimilitude and elements of authorial imagination.

It concludes that the image of Pelageia in the novel is modeled as a synthesis of documentary veracity and artistic fiction, enabling the author not only to reconstruct the craftswoman's life but also to secure her figure within cultural memory. Her novel «Embroidered Life» emerges as an important literary work that fosters reflection on the role of the artist and women's destinies in Ukrainian history and culture.

Key words: novel, artistic fiction, authorial conjecture, artistic portrait, symbol, image.

Постановка проблеми. Сучасна українська письменниця Світлана Талан – авторка понад сорока романів, володарка титулу «Золотий письменник України», відзнаки «За кращий роман на

гостро-соціальну тематику», неодноразова лауреатка конкурсу «Коронація слова» – у 2024 році представила читачам свій новий роман «Її вишиване життя».

Роман, на жаль, ще не став об'єктом наукового дослідження. Є лише деякі відгуки, які свідчать, що непересічному читачеві твір сподобався. Прикро, що деякі з них мають певні неточності, розбіжності. А. Власюк трактує жанр твору як художньо-документальну повість [1], він же число померлих дітей головної героїні вказує «трое» [1], така ж помилка має місце і в текстовому репортажі про презентацію книги 16 травня 2024 року [2], і у М. Капустіної [3]. Насправді ж померло четверо із десяти дітей (Марія, Віра, Петро і десятий, зовсім маленький Сергійко). А в публікації «Життя як вишиваний рушник» [4] взагалі якась нісенітниця: головну героїню названо Надією, зауважено, що С. Талан «майстерно передає атмосферу радянської та пострадянської України». Це тоді, коли роки життя Пелагеї Литвиної-Бартош визначено конкретно (1833-1904).

Роман С. Талан «Її вишиване життя» ще обов'язково буде об'єктивно поцінований літературознавцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість С. Талану не одноразово ставала об'єктом вивчення літературознавців. Їй присвятили свої дослідження І. Бойцун (Українське суспільство в романі «Оголений нерв» Світлани Талан), А. Бондаренко (Метагероїня романів С. Талан), С. Гавриленко (Символіка роману С. Талан «Де живе свобода?»), Н. Кобилко (Скалічені війною людські долі (на прикладі роману «раКУРС» Світлани Талан)), Ю. Ласкава (Голодомор українського народу в романі С. Талан «Розколоте небо»), В. Ніколаєнко (Тема масового знищення людей у період сталінізму в романі С. Талан «Розколоте небо»), О. Пухонська (Втеча в несвободу, або народження масової людини (за романом Світлани Талан «Розколоте небо»)), М. Стасик (Символічні образи в романі С. Талан «Замкнене коло»), Т. Хом'як (Страх як засіб художнього втілення голодомору в романі С. Талан «Розколоте небо»; Поліпроблемність роману С. Талан «Де живе свобода»; Художнє моделювання проблеми щастя в романі С. Талан «Сафарі на щастя») та ін.

Автори простежують еволюцію творчого становлення письменниці, визначають коло актуальних проблем, порушених у творах, систему образів та засоби їх характеротворення, аналізують елементи поетики. На жаль, як ми уже зазначали, роман С. Талан «Її вишиване життя» активно обговорюється читачами, проте поки що залишається поза увагою літературознавців.

Постановка завдання. Мета цієї статті: з'ясувати специфіку художнього моделювання, від-

стежити «механізми» творення образу Пелагеї Литвиної-Бартош у романі С. Талан «Її вишиване життя».

Виклад основного матеріалу. Назва роману вирізняється особливим символічним змістом. Поетика заголовка нерідко стає об'єктом уваги літературознавців, адже дослідники підкреслюють його тісний зв'язок зі змістом твору. Назва безпосередньо корелює з сюжетними лініями та образною системою роману. У «Літературознавчій енциклопедії» подано таке визначення: «Назва твору, або заголовок, – назва тексту або його частин, промовиста словесна формула, яка концентрує зміст твору, його власне ім'я» [5, с. 86]. Л. Шевченко зауважував: «Проходячи через зміст і вибираючи нові художні смисли, заголовне слово збагачується на текстовому рівні. Воно ніби переростає свої початкові і семантичні рамки, набуває додаткових «співзначень», стає надзвичайно виразним і містким» [6, с. 30].

Назва роману С. Талан пов'язана з долею головної героїні. Це свого роду сигнал, що увага буде зосереджена на розкритті характеру, психології її внутрішнього світу.

Пелагея Литвинова-Бартош увійшла в історію під прізвищем чоловіка, під яким і здійснила наукову діяльність. Вона відома як етнографиня та фольклористка, член-кореспондент Паризького антропологічного товариства. У своїх працях дослідниця зберегла для нащадків відомості про народні вірування, обряди, пісні, ремесла та інші елементи традиційної культури. У 1903 році її було обрано членом Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові. Наукові розвідки Литвиної-Бартош, присвячені українським старожитностям, набули широкого визнання як в Україні, так і за її межами. Зокрема, у Франції вийшла друком її збірка казок «Легенди українські».

Світлані Талан вдалося з розрізнених джерел за допомогою ще й домислу та вимислу створити цільний образ української громадської діячки XIX століття. Письменниця засвідчила, що використала спогади П. Литвиної-Бартош, які збереглися. О. Підченко стверджує: «Усе своє життя жінка присвятила пізнанню проблем духовності українського народу і національної душі. Боролася за національно-культурне відродження України, за утвердження статусу жінки як повноправного члена суспільства» [7].

Досить чітко поняття «художній вимисел» і «художній домисел» визначив Б. Мельничук, який засвідчив, що в першому випадку «маємо справу зі стовідсотковим придумуванням», а художній домисел «є дофантазуванням, допри-

думуванням, ... додавання до того, що справді існувало чи існує, чому можна знайти документальне чи якесь інше підтвердження» [8, с. 40].

Слушною видається думка М. Ільницького: «під вимислом ми розуміємо творення художнього образу за законами асоціації, спосіб узагальнення, зумовлений самою природою художньої фантазії...; під домислом – здогадку там, де втрачена ланка зв'язку фактів, подій, це мовби реконструкція на основі збереження фрагментів» [9, с. 271].

Художній вимисел простежується в описах особистого життя героїні. Стосунки Пелагеї з Олександром Михайловичем Марковичем ґрунтуються переважно на домислі.

Вимисел у художньому творі виконує образно-естетичну функцію – розкриває нерозривний зв'язок між історією та психологією, поєднує історичні факти з їхнім духовно-психологічним підтекстом.

Художня література не конкурує з історіографічними працями в прагненні до об'єктивності, а лише утверджує своє право на місце в історичному дискурсі. Співвідношення літератури й історіографії не є симетричним: у художньому тексті відбувається доповнення образу історичної дійсності, відтвореного у джерелах, і водночас здійснюється вільна проекція історичного минулого на особистість. Світлана Талан пропонує читачеві власну суб'єктивну інтерпретацію постаті Пелагеї Литвинової-Бартош, акцентуючи на її почуттях, переживаннях, роздумах і страхах, водночас досить детально подаючи й біографічні факти.

У романі подано хроніку життя головної героїні. Оповідь послідовно розгортається від народження («третього жовтня 1833 року на хуторі Тербенки, що на Глухівщині, у родині Бартошів народилася прекрасна дівчинка Пелагея» [10, с. 11]) до її смерті. Час рухається лінійно, послідовно. Авторка подає динаміку розвитку характеру героїні, її дорослішання, становлення як особистості, визначальні події життя.

Характер головної героїні розкривається через її вчинки, думки, мовлення, взаємини з іншими персонажами, а також завдяки деталям зовнішності й щоденниковим записам. У динаміці дії С. Талан акцентує на складності внутрішнього світу людини, переплетінні щирих поривань з ідеалами та неминучому руйнуванні ілюзій у зіткненні з реальністю. Героїня постає внутрішньо самотньою, заглибленою у власні переживання, навіть відчуженою. Водночас Литвинова-Бартош символізує духовні та морально-етичні цінності, а її образ утверджує ідею найвищої самоцінності людини та її права на розвиток власних здібностей.

У художньому тексті образ Пелагеї постає у двох вимірах – зовнішньому та внутрішньому. Зовнішній план ґрунтується на фактографічному матеріалі її біографії, тоді як внутрішній, психологічний, виявляється значно ширшим і глибшим. Саме він реалізується через систему роздумів персонажа, відтворення її душевних станів та інохарактеристики.

Образ Пелагеї витворений не лише в координатах її приватного життя, але й у координатах суспільних. Складна парадигма стосунків героїні робить її образ більш реалістичним.

С. Талан не подає розлогого опису зовнішності Пелагеї, проте у романі її портрет характеризується через виразні художні деталі.

Ще у дитинстві було закладено те, що проявилось згодом у дорослому віці – жага до знань, надзвичайна працьовитість. Полінька, як її називали батьки, з дитинства була працьовитою. Ляльками гралась мало, а коли брала ляльку, то «варила обід для неї, годувала з маленької ложечки, вкладала спати в іграшкове ліжечко» [10, с. 17]. Збивала масло «для діточок», пряла на маленькій кужеліці. Любила повторювати: «Я буду працювати» [10, с. 17], «Робити не переробити» [10, с. 18]. Тато називав її своєю «бджілочкою» [10, с. 17]. Була дуже допитливою, «не дитина, а самі суцільні «чому? де? та як?». Тато неодноразово зауважував, що Полінька «росте розумною і допитливою, і це дуже добре» [10, с. 19]. Його сестра Наталія стверджувала, що «Боженька поцілував нашу Поліньку в маківку» [10, с. 19], «Три з половиною рочки, а так добре говорить, і все їй треба знати» [10, с. 19].

Була дуже кмітливою. Коли няня Катерина Афанасіївна пригрозила, що покличе Сударку, коли вона не буде слухатися («така страшна тітка із сивим волоссям, що сидить у кукурудзі й стереже, щоб діти туди не лазили» [10, с. 21]), – Полінька на мить замислилася, а потім видала: «Зараз нема кукурудзи, тому Сударка до мене не прийде» [10, с. 21]. Ще маленькою вона вже знала багато народних пісень, віршів, байок. Найбільше любила співати. У дівчини з дитинства була нестерпна жага до знань. Батько усвідомлював, що родина не має таких статків, щоб дівчаткам у майбутньому мати служниць, тож наполягав, щоб їх вчили все робити самим: і вдягтися, і причісуватися, і готувати, і в городі поратися. Була надзвичайно чутливою, романтичною, спостережливою. Це саме вона зауважила, що «дощ пахне небом» [10, с. 33].

Вирушаючи в самостійне життя й розпочинаючи навчання, Полінька ухвалила рішення вести щоденник, і ця практика супроводжувала її впро-

довж усього життя. Для неї він став водночас другом, порадиником і розрадиником. До навчання дівчина ставилася серйозно й відповідально – як у пансіоні Генріхи Карпівни Серебрякової при Шосткинському пороховому заводі, так і в Московському Єлизаветинському інституті. Вона грала на фортепіано, добре розумілася на музиці, любила малювати й відзначалася вмінням гарно танцювати.

Полінька була людиною глибокою, з багатим внутрішнім світом. Ще в дитячі роки вона записувала від селян звичаї, обряди, прикмети, завдяки чому здобула їхню любов і повагу, як і її батьки. Дівчина захоплювалася читанням, уміла гарно вишивати й власноруч підготувала собі на смерть вишиту сорочку. Вона мала тонке відчуття прекрасного й уміла помічати красу в будь-яку пору року. Чекала «якогось життєвого змісту, її не покидала надія знайти собі заняття до душі» [10, с. 129]. Головне – бути корисною людям. Шанобливо, з повагою ставилася до них. Для неї важлива була «не зовнішність людини, а її духовність і розум» [10, с. 137].

Хтозна як би склалась доля, коли б не така рання смерть батьків. Опікуни Лихошерстови, зокрема опікунка, наполягала на одруженні з Литвиновим. У шлюбі він виявився зовсім іншою людиною. Зневага чоловіка, його грубість, часта відсутність вдома, подружня зрада – все це зробило світ Пелагеї сірим: «Свою надію на щасливе подружнє життя вона сховала у скриню, замкнула на всі замки й дивилася на світ згаслими очима» [10, с. 169].

Надзвичайно важливу роль у формуванні особистості головної героїні і як етнографіні, і як фольклористки, відіграв дядько Литвинова Маркович, який переконливо стверджував: «Полю, у тобі закладений величезний потенціал, використай його на користь народу України» [10, с. 221]. І вона, багатодітна мати, дійсно зробила дуже багато. За порадою доньки Марії збирала орнаменти вишивок різних регіонів. Вона не тільки замальовувала різні візерунки, а й детально описувала різні техніки шиття. До роботи ставилася дуже відповідально: точно фіксувала місце, де замальовувала, назву орнаменту, якщо вдавалося дізнатися – прізвище власника чи власниці. Збирала орнаменти писанок. «Непосидюча, працелюбна, невтомна жінка почала вивчати вироби деревообробного і ювелірного мистецтва. То були і каблучки, і орнаментовані люльки, і хрести» [10, с. 269]. Писала оповідання, етнографічні статті. Займалася науковою роботою, зокрема вивчала сільське господарство, для своїх праць

вела докладний метеорологічний щоденник. Вдалося їй також реалізувати свою давню мрію – відкрити власну школу в Києві. Хоч вона й проіснувала недовго через брак коштів, але стала для неї справжнім символом натхнення та віри в себе. Також створила нову абетку.

Будучи вже дуже хворою, вірила: «Моя робота дасть змогу краще пізнати звичаї та традиції українського народу, допоможе зрозуміти цінність народних звичаїв та обрядів, і все це має зберегтися і передаватися з покоління в покоління» [10, с. 291].

Важливим засобом творення образу Литвинові-Бартош є портрет. Як відомо, у художньому творі існує взаємозумовлений зв'язок між персонажем і його портретом. Через опис зовнішності героїні авторка передає її внутрішній світ і справжню сутність. «Художній характер, – слушно зауважував В. Фащенко, – не може бути безликим» [11, с. 206].

С. Талан використовує динамічний портрет (психологічний). У творі портрет виконує функцію відображення змін у зовнішності персонажа, що корелюють із розвитком його внутрішнього світу. Він завжди суголосний з долею героя, а кожна портретна деталь – вираз обличчя, блиск очей, міміка, жести, посмішка – взаємопов'язана з його психоемоційним станом.

Особливості портретування в художній літературі стали предметом студій А. Галича [12], Н. Демчук [13], І. Семенчука [14], К. Сізової [15] та ін. Вони виділяють у художньому творі два типи портрета: концентрований, що передбачає одноразове подання образу, та деконцентрований, коли окремі портретні елементи, розташовані в різних частинах тексту, поступово інтегруються, формуючи цілісний образ лише в кінцевому результаті. Такі фрагменти послідовно розгортаються у творі, зчіплюються за принципом ланцюга й утворюють єдину портретну структуру.

З тексту роману «Її вишиване життя» вимальовується саме такий портрет головної героїні: великі темно-карі очі, в яких «блищав вогник» [10, с. 49], коли «дівчина щось задумала» [10, с. 49]; чорні пухнасті вії, щоки «схожі на цвіт мальви» [10, с. 54]; «брови нарозліт, шийка точена, а волосся яке блискуче, чорне, мов вороняче крило» [10, с. 109]; «мала тонку талію» [10, с. 125].

А. Галич стверджує, що короткий портрет у бібліографічних творах і не може бути «переважно одиничним, сконцентрованим в окремому місці твору» [12, с. 45]. «На це впливає естетична природа портрету: адже він є плодом не безпосереднього бачення героя автором спогадів, з яким той був знайомим, або спостерігав його

в реальному житті, а результатом вивчення життя і діяльності героя, якого він ніколи не бачив, оскільки дистанція в часі тут сягає не кілька десятків років, як у мемуарах, а часом сотень років» [12, с. 45].

Письменниця дотримується законів фізіогноміки, згідно з якими навіть найменші прояви експресії – жест, усмішка, погляд – відображають глибинні психічні процеси персонажа. Цей метод реалізації психологічного образу простежується вже при зображенні портрета героїні в дитячі роки. Маленька Полінька, стоячи на стільці, співає «Полюбила Петруся», у цей час «кругле личко з ямочками на щічках сяяло усмішкою» [10, с. 22]. На батькове «Браво! Браво!» побігла до нього, «щічки розчервонілися, великі очі-намистинки блищали від радості» [10, с. 22]. Коли в садібі було влаштовано концерт на честь приїзду Василя Івановича Туманського, родича матері Поліньки, то й тоді наголошено на такій деталі, як посмішка: «Її обличчя осяяла задоволена посмішка» [10, с. 27]. Ще не раз при подачі деталей портрета ця деталь матиме місце («Поліна так і заснула, тримаючи пальці біля губ і з легкою усмішкою щастя на обличчі!» [10, с. 202]).

Завжди дуже промовистим був погляд у Поліньки. Коли батько вирішив, що талановитий хлопчина Цапок буде навчати її грі на цимбалах, вона «поглянула на батька своїми великими прекрасними темно-карими очима з таким щастям і вдячністю, що, здавалося, з тих очей ллється світло і тепло» [10, с. 29].

У формуванні психологічного образу персонажа значну роль відіграє також жест. Для ілюстрації наведемо лише один епізод. У служниці загину чоловік, і вона з горя запила. Реакція Поліньки на поведінку матері: «Полінька з жахом побачила, як мати з розмаху вдарила її любу Катю рукою по обличчю. Вперше побачивши, як б'ють людину, дівчина від жаху на мить скам'яніла, потім прутко скочила з місця і з криком повисла на руці в матері» [10, с. 35].

Чи не в усіх описах підкреслюється портретний штрих – очі. Адже загальновідомо, що саме вони є дзеркалом душі людини, її внутрішнього світу, духовності й моральності.

Портрет Пелагеї подано в авторському баченні і через бачення інших героїв (тітки Наталії, батька): «Поглянув чоловік (батько – М.С.) на Поліньку – вилилася вона у нього, як з воску, гарненька, як лялечка, і дивиться на цей прекрасний світ, ніби намагаючись увібрати диво самого життя» [10, с. 39].

Внутрішні відчуття, переживання передано через реакцію зовнішню: «Поліна розхвилювалася. У неї дрібно тремтіли руки, але дівчина швидко опанувала себе і пробігла очима по рядках» [10, с. 146], «Хотілося плакати, але сльози скрижанили у її душі» [10, с. 163]. Під час читання листа від тітки Наталії, в якому повідомлялось про смерть батька: «Полінька пробігла очима по рівних рядках листа тітки і заклала» [10, с. 90], «прошепотіли побілілі губи Поліньки, й вона невістко розплакалася» [10, с. 90].

Портретні характеристики мають ключове значення у творі, адже саме через них розкривається індивідуальність головної героїні в різних життєвих ситуаціях, коли її вчинки й мовлення не могли пояснити того, що відбувається в душі героїні. Для цього авторка роману використовує саме психологічні портрети.

Для повноцінного та всебічного створення образу Пелагеї велике значення мають діалоги та монологи. Типовою формою діалогу в романі є структура «питання-відповідь», яка відтворює хід живого, невимушеного спілкування. У внутрішньому мовленні героїні найповніше відображаються процеси її мислення та переживання. Важливо, що авторська характеристика може плавно переходити в мовлення персонажа без «попередження», що створює ефект ототожнення авторських думок із хвилюваннями героїні. Така психологічна майстерність С. Талан простежується також в авторських характеристиках. Для глибшого розуміння мотивації вчинків героїні письменниця звертається до змалювання її дитинства. Адже для того, щоб зрозуміти людину та причини її поведінки, необхідно насамперед враховувати умови, у яких формувалася її характер. Оточення в дитинстві передає людині те, що можна назвати психологічною атмосферою, духом суспільства.

Одним із засобів розкриття характеру Пелагеї є її щоденник, «її незмінний мовчазний друг. Який вмів слухати і розуміти» [10, с. 119]. Художня сповідь героїні дозволяє глибше зрозуміти всі нюанси її емоційно-чуттєвого світу. І адресатом, і адресантом щоденника виступає сама Пелагея: записи стають засобом відображення внутрішнього світу героїні. Адже це «єдине місце, де могла залишити свої таємниці» [10, с. 201]. Основним інструментом реалізації авторського «Я» у щоденнику є внутрішній простір, де автор ніби відсторонюється від зовнішньої дійсності та формує власну модель світу. Цей внутрішній часопростір відмежовується від конкретних фактів життя, водночас через нього відчувається пульс сучасності, сприйнятий і осмислений крізь призму особи-

стого досвіду як час змін і перетворень. Головною ознакою щоденника є його автономність та внутрішньопросторова цілісність. Він вирізняється щирістю та відвертістю. Щоденник, який вела Литвинова-Бартош зі студентських років до самої смерті – це «текст для себе», спосіб вилити на папері наболіле. Його було задумано, щоб на старості можна було пригадати в деталях пережите в юності, а насправді цей щоденник став для героїні своєрідним «паперовим другом», куди згодом вона додавала ще й листи до коханого, не призначені для читання, уже й адресата не було в живих. Буквально за години до смерті Пелагея наказала спалити цей щоденник. Він не призначався для публічного ознайомлення, адже містив переважно записи про події її особистого життя.

Щоденникові записи та епістолярні фрагменти у структурі роману відіграють важливу змістову й композиційну роль. Через щоденник Пелагеї авторка розкриває особливості її мислення, динаміку свідомих і підсвідомих психічних процесів, що дозволяє глибше зрозуміти багатогранність характеру героїні.

У щоденнику має місце самохарактеристика: «Сьогодні вдень я знову передивлялася видання і думала про те, що моє життя чимось схоже на ті узорі та орнаменти, які я зібрала. Все переплелось у ньому: і чорне – мій смуток, і червоне – моя радість, і зелене – земне щорічне оновлення, у ньому і синь наших річок, і золото полів. Сам повелитель Час фарбує наші душі у колір наших думок. Може, й саме життя кладе свої хитромудрі різнобарвні орнаменти? І моє життя переплетене узорами різних кольорів та відтінків, моє вишиване життя» [10, с. 300], – прямий перегук із назвою твору.

Для роману С. Талан «Її вишиване життя» характерна глибока психологізація образу людини: письменниця відтворює найтонші душевні порухи героїні, демонструючи структуру її свідомості та використовуючи психологізм як засіб розкриття внутрішнього світу персонажа.

Взаємодія між внутрішнім і зовнішнім, підсвідомими прагненнями та реальними можливостями, усвідомлена через процес самопізнання, формує основу художніх прийомів, спрямованих на концептуальне розкриття людини. Фрагменти свідомості героїні – її роздуми, сни, марення та враження – утворюють багатокомпонентний простір внутрішнього світу. У центрі уваги авторки перебуває людина зі своїми переживаннями, болями та пошуком власного «я», а життя постає як чинник, що диктує певні вимоги, процес реалізації яких майстерно показаний у творі.

Після народження первістка – доньки Віри – Пелагея хотіла позбавити її життя, щоб не довелося жити так, як випало їй. Та вона вчасно зрозуміла абсурдність своїх помислів і вийшла на шлях морального самоочищення. Про це свідчить її плач – символ катарсису.

Справжнє призначення людини найповніше розкривається у хвилини найбільших випробувань, що постають як «межові ситуації». Героїня роману не раз опиняється в подібних обставинах, коли мусить обирати між вірністю своєму внутрішньому «я» та зрадою власних переконань. Часто вона звертається до внутрішнього світу – спогадів, роздумів, щоденникових записів. Найвищою цінністю для неї є свобода вибору, прагнення йти власним шляхом у пізнанні світу й реалізації творчого потенціалу. Людина, стверджує С. Талан, це і є безмежна свобода, яка вирізняється можливістю вибору (а він має моральний, поведінковий характер).

Пелагея асимілюється в новому оточенні. Вона покладала великі надії на відкриття Литвиновим школи для дітей бідних селян, у якій дуже хотіла вчителювати, реалізовувати себе, та цього так і не сталося. Жінка опинилась у замкненому просторі, обмеженому оселею. Навіть власних дітей Литвинов не дозволяв виховувати.

Особливої ваги в тексті набуває сон. Л. Таран наголошує: «Сновидіння мають свою течію часу: події, що відбуваються уві сні, то згущуються, то розтягуються» [16, с. 108].

Героїня надає снам значимості й вірить у їх прихований сенс. На думку Ю. Барабаша, сни – це «найрізноманітніші варіації лейтмотиву подолання страху, труднощів, небезпек, підступів, наклепів» [17, с. 113]. Пелагеї наснилася бабуся, що відійшла у вічність, коли дівчинка була ще малою. Вона лагідно заплітала коси матері, а потім раптом схопила її за горло своїми кострубатими пальцями, від чого жінка почала задихатися. Сон виявився віщим – мама померла.

З'являвся у снах і образ очікуваного коханого. Обличчя не було видно. Наяву образ відтворити Пелагея не змогла б. У ніч перед весіллям знову наснився сон, у якому чийсь чоловічі сильні й водночас ніжні руки торкалися її плечей, поводитися з нею обережно. Цей сон – протилежність реальності, з якою Пелагея зіткнулася в шлюбну ніч. Ірреальні елементи, такі як марення та сновидіння, у романі виступають одним із засобів психологізму і відіграють важливу роль у розкритті характеру головної героїні.

Композиційно роман складається з тринадцяти частин. Кожна має назву і епіграф. Вони

співвіднесені із певними етапами та ключовими подіями в житті Литвинової-Бартош: «Коли дощ пахне небом», «Перші кроки до самостійності», «Студентське життя», «В опікунів», «Мрії і реальність», «Випробування», «Жити попри все», «Сила любові», «Відчуття свободи», «Діти», «Життя жорстоке», «Клопітка робота», «Час невблаганний». За епіграф взято місткі афористичні слова відомих людей, які віддзеркалюють суть саме того періоду життя героїні. Авторами, зокрема, є: Жан де Лабрюєр, Френсіс Скотт Фіцджеральд, Авраам Лінкольн, Джон Леннон, Фрідріх Ніцше, мати Тереза, Нам Хи Сон, Нестор Літописець, Ліна Костенко (тричі), Бенджамін Дізраелі, Марсі Шимофф. Так, скажімо, шоста частина «Випробування» має епіграф: «Бог посилає нам випробування, щоб ми, долаючи їх, зміцнювалися, а не впадали у відчай!» (Мати Тереза) [10, с. 164].

Якщо наука пізнає дійсність через поняття, то література – через образи, які, спираючись на текст, формують у свідомості читача цілісний художній твір. Саме зображенню образу Пелагеї Литвинової-Бартош підпорядковані різні художні прийоми та засоби. Один із них – пейзаж. Він виконує роль тла для розвитку сюжету та передає місцевий колорит. У романі Світлани Талан «Її вишиване життя» пейзаж набуває також характерологічного значення: допомагає глибше розкрити образ головної героїні, окреслити риси її характеру та внутрішні переживання. Природні картини здебільшого гармоніюють із внутрішнім станом Пелагеї, відображаючи її почуття (пейзаж-консонанс), проте інколи контрастують із ними (пейзаж-дисонанс). Використовуючи різноманітні художні засоби, передусім епітети та метафори, авторка підсилює емоційність описів та виразніше передає душевний світ героїні: «дощ пахне небом», «темні аж чорні хмари», «місяць у повні, вже залив усе навколо своїм молоком», «небо озвалось страшним гуркотом», «за вікном сердилося небо» [10] тощо.

Природа часто суголосна з емоційним станом героїні: «Післядощові пахоці вливалися у груди жінки вільно і терпили там у щасливому щемі» [10, с. 211].

Природа – символ спокою, в її лоно героїня втікає від життєвих негараздів та внутрішнього болю: «Лише занурившись у красу природи, вона могла опанувати себе, тож поспішала куди очі дивляться, якомога далі від Вівді. Чоловіка, туди, де дерева, тиша і жодної зради» [10, с. 185].

У відтворенні життєпису героїні важливу роль відіграють народні прикмети, яких таки немало згадано в тексті. Під час весілля «задріботів літній дощ, і гості почали перешіптуватися, що це добра

прикмета, мовляв, шлюб буде вдалим» [10, с. 158]. На жаль, ця прикмета «не спрацювала».

Ластів'яче гніздо у недобудованій хаті – це «добра прикмета», «символ гармонії і щастя в сім'ї» [10, с. 158]. Коли на прохання уже немолодої Пелагеї Литвинов добудував хату, то там жили або сама героїня, або з донькою. Жили в повній гармонії.

Стукіт чогось невидимого у вікно передвіщає біду. Коли Пелагеї це наснилось, вона відразу зрозуміла, що з мамою трапилося нещастя. І не помилилась. Мама померла.

Головна героїня народилася на молодика. Повитуха ствердила, що це добра прикмета: «до того ж сьогодні вже неділя, а народжені у такий день матимуть щасливу долю» [10, с. 11]. Місяць-молодик, місяць у повні – це і прикмета, і символ.

Ці символічні образи сприяють художньому змалюванню постаті Пелагеї.

В образі Пелагеї Литвинової-Бартош С. Талан стверджує сильну жіночу особистість, яка бореться за свої права, гідне місце в суспільстві.

Амбівалентність образу свідчить про досягнення письменниці в переосмисленні традиційних патріархальних стереотипів, які зводять призначення жінки лише до ролі матері та берегині домашнього вогнища, без урахування її власних потреб. Відхід від типового для патріархальної культури жіночого характеру, що вирізняється покорою та залежністю від чоловіка, зумовлений запереченням ідеї меншовартості жінки та її дургорядності порівняно з чоловіком.

Висновки. Отже, С. Талан, моделюючи образ Пелагеї, окреслила її життєвий шлях, соціально-політичні та сімейні зв'язки, внутрішній світ, вдачу, риси зовнішності.

У творі героїня постає перед читачем як неординарна й багатовимірна особистість. Її риси найчастіше розкриваються через сприйняття та оцінки інших персонажів, однак значущим лишається й авторський коментар до вчинків героїні. Модель поведінки постає в контексті взаємин із батьком, чоловіком та його ріднею, дітьми, видавцями й колегами-етнографами, адже саме ці контакти окреслюють провідні грані характеру. Образ увиразнюють засоби портретування (акцентовано увагу на очах) та прийоми психологізму: внутрішні монологи, жести, міміка, що допомагають відчутти духовний світ Пелагеї Литвинової-Бартош.

Перспективними нам видаються подальші дослідження усієї творчості письменниці, яка ще потребує скрупульозного прочитання, осмислення та ґрунтового аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Власюк А. Кохання й українство. Відгук на книгу Світлани Талан «Її вишиване життя». URL: <https://surl.li/qlczf> (дата звернення: 23.09.2025).
2. Її вишиване життя: письменниця Світлана Талан презентувала шосткинським читачам свою нову книгу. URL: <https://surl.li/rnmnrff> (дата звернення: 23.09.2025).
3. Маруся Капустіна. «Кохання й українство». Відома письменниця Світлана Талан видала роман про етнографію з Глухівщини. URL: <https://surl.cc/yriyzh> (дата звернення: 23.09.2025).
4. Nina Вт. Життя як вишиваний рушник. URL: <https://surl.cc/myaupd> (дата звернення: 23.09.2025).
5. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т.2. 624 с.
6. Шевченко Л.Л. Що за однослівним заголовком. *Культура слова*. Вип. 36. Київ : 1989. С. 29-32.
7. ПроКниги. Що почитати? Ольга Підченко. Світлана Талан «Її вишиване життя». КСД. 320 с. URL: <https://surl.lu/fomtrc> (дата звернення: 23.09.2025).
8. Мельничук Б. Випробування істиною: проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ : Академія, 1996. 272 с.
9. Ільницький М. У вимірах часу : літературно-критичні статті. Київ : Рад. письменник, 1988. 277 с.
10. Талан Світлана. Її вишиване життя. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2024. 320 с.
11. Фащенко В. У глибинах людського буття. Київ : Дніпро, 1981. 279 с.
12. Галич А.О. Короткий портрет у документальному тексті: акцент на відтворення зовнішності реальної особи. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*. 2015. №2. С.38-47.
13. Демчук Н. Портрет у прозі Т. Шевченка: мікропоетика опису в системі екстервентного психологічного аналізу. Львів : Літопис, 1999. 44 с.
14. Семенчук І.Р. Мистецтво портрета. Київ : Інститут сист. досліджень, Київський університет, 1993. 188 с.
15. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. Київ : Наука і культура, 2010. 356 с.
16. Таран Л. Одвічне взаємопротиставлення-взаємопритягання: кілька спостережень над прозою Бруно Шульца. *Сучасність*. 1997. №11. С.107-112.
17. Барабаш Ю. Фрагменти світової історії у форматі особистої долі: кілька причинків до «Щоденника» Аркадія Любченка. *Сучасність*. 2004. № 3. С. 99-116.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025